

Wat de Nobelprijs voor literatuur ons vertelt over het kantelpunt

Door Lisa Reinheimer

Foto Jochem Jurgens

Het tweejarige Europese dansproject Pivot Dance beleeft dit jaar tijdens de Nederlandse Dansdagen een hoogtepunt met zes premières. De voorstellingen zijn op unieke wijze tot stand gekomen door een samenwerking tussen talentvolle choreografen en creatief producenten die Pivot Dance bij elkaar bracht om nieuwe vormen van samenwerken te onderzoeken. Tevens werkten zij in deze creatie samen met de Audience Clubs uit Nederland, Italië en Engeland. Deze club bestaan uit een diverse groep toeschouwers die voorheen nooit of zelden dansvoorstellingen bezochten en nu feedback geven in het creatieproces. In het traject van trainingen en masterclasses benaderde de Nederlandse Dansdagen schrijver en dansprofessional Lisa Reinheimer om twee dagen samen met de choreografen en creative producers deel te nemen aan de gesprekken en vervolgens haar ervaringen op papier te zetten. Nu richt zij zich met haar scherpe pen tot haar eigen generatie en ook een beetje tot jou.

*Come gather 'round people
Wherever you roam
And admit that the waters
Around you have grown
And accept it that soon
You'll be drenched to the bone
If your time to you
Is worth savin'
Then you better start swimmin'
Or you'll sink like a stone
For the times they are a-changin'*

In 2016 ontving Bob Dylan de Nobelprijs voor de literatuur "[...] for having created new poetic expressions within the great American song tradition". De literaire wereld deelde zich in twee kampen. Het ene juichte om het verleggen van de literaire grenzen, de klagers riepen schande. In hun ogen is Dylan slechts een singer-songwriter. En zo namen zij toch het woord *schrijver* in de mond. Maar, zoals Tom Willems in de Volkskrant¹ schrijft, in feite beperken zij literatuur tot 'het boek'.

Deze gebeurtenis geeft een kantelpunt weer waarin literatuur opnieuw gedefinieerd wordt. Op het eerste gezicht gaat het om de vorm waarin die literatuur gegoten wordt: niet langer in een boek, maar in een liedtekst of een tekst die voorgedragen kan worden. Maar deze gebeurtenis is exemplarisch voor de radicale veranderingen in de wereld van nu waar nieuwe kaders botsen met de oude. Ook Pivot Dance gaat uit van die noodzaak om concepten en kaders te herdefiniëren: – veranderend – kunstenaarschap, structuren en instituten. We spraken over machtsverhoudingen, tradities, principes, activisme. In mijn ogen is Pivot Dance een lichtend voorbeeld van de acceptatie dat tijden veranderen. De poging opnieuw te leren zwemmen beperkt zich echter nog tot de bestaande structuren.

En het is waar, het is geen 1964 meer. De democratie is op zijn retour. Trump wint de presidentsverkiezingen in Amerika, Azië is een nieuwe wereldmacht, in Europa is de politiek gepolariseerd, de Brexit is een feit, de oude kolonies eisen hun plek aan tafel op, het economisch beginsel van de Europese Unie staat op losse schroeven, vluchtelingen zitten vast in kampen, en Erdogan krijgt via een referendum meer macht. Dit maakt het kantelpunt waarop we ons bevinden radicaal van aard. En dat heeft onvermijdelijk zijn uitwerking op ons en op de kunsten. Het

¹ Volkskrant, 10 december 2016, Tom Willems

democratisch systeem buigt zich naar de structuur van de sociale media. Waar iedereen een stem heeft en dus ook iedereen het recht heeft om gehoord te worden. Het volstaat niet langer dat we zelf onze vertegenwoordigers kiezen. De massa is terug en tegelijk eist iedereen zijn individualiteit op. Terwijl het management-denken en de systeemlogica bepalen welke koers we varen, door vooraf bepaalde categorieën te laten berekenen of wat we doen wel efficiënt is en de economische waarde laat stijgen. Ook kunst komt langs die meetlat te liggen. En die meetlat meet niet alleen wat kunst is, maar is ook de maatstaf van wat het kunstenaarschap inhoudt. Mijn vraag luid: Willen wij, de nieuwe generatie, wel binnen deze structuren blijven werken?

Er is een nieuwe werkelijkheid ontstaan, waarin we tegelijk fysiek en virtueel aanwezig zijn. De wereld waarin we nú leven vraagt om een nieuwe structuur om niet te verdrinken. Niet alleen de individuele mens behoeft die nieuwe structuur, ook de systemen waarbinnen we werken en daarom ook onze sector. Mijn en onze generatie (of generaties, ik bevind me bijvoorbeeld op de grens tussen de Patatgeneratie (1970-1985) en Generatie Y (1985/1986-2000)) groeide op met computers en spelcomputers als de Commodore 64 en Nintendo. Op school kregen we weliswaar computerles, maar wij wisten in tegenstelling tot de docent wél hoe MS Dos in elkaar stak en zo legden we steeds het systeem plat. De generaties na ons lijken al moeiteloos te schakelen tussen fysieke en virtuele ruimte, tussen beeld en woord. En zo groeit er binnen iedere generatie ongemerkt expertise. Domweg omdat zij, en wij toen, opgroeien met deze technologie, die daarmee onderdeel is van hun en onze kijk op de wereld. We reproduceren wat we van de generaties voor ons leerden, maar onze expertise wordt niet altijd gewaardeerd. Hoewel de generaties voor ons hun wereld vergrootten en vrijheden bevochten, groeiden wij op in die vrijheid en geven er daarom een heel andere invulling aan. Langzaam schuift onze generatie door.

Van het hiërarchisch denken gingen we naar het netwerk-denken, dat groot werd met de opkomst van het internet. Maar ook dit denken begint zijn glans te verliezen. Het wordt fluïde. Organisaties voeren al een platte structuur in of schakelen over naar het holocratisch werken, waarin ieder individu in verschillende groepen steeds een andere rol vervult. Clusters en ringen vervangen het netwerk en zetten de hiërarchie buitenwerking. Wij, de nieuwe generatie, worden niet langer gedreven door geld, maar door persoonlijke ontwikkeling. Iets wat binnen onze sector en voor jullie vakgebied in het bijzonder eigenlijk altijd al een gegeven was. Het is ook om die ontwikkeling, denk ik, waarom jullie deelnemen aan Pivot Dance. Maar onze sector hangt gek genoeg nog aan oude kaders. Hiërarchie is aan de orde van de dag.

In het land waar onze ouders en grootouders nog op de barricaden stonden, laat mijn generatie het afweten. Ons activisme vindt niet langer plaats in de openbare ruimte, maar online. Wij voelen ons veel minder alleen verantwoordelijk voor het land waar we wonen en zoeken daarom gelijkgestemden over de grenzen van landen heen. Toch liepen we met z'n allen in een *Mars der Beschaving* naar ons (het Nederlandse) machtscentrum in Den Haag. Daar op het Malieveld klonk de *Schreeuw voor Cultuur*. Want een geciviliseerde samenleving onderscheidt zich toch door kunst?

[Een klein zijsprongetje: *dans is onderdeel van iedere cultuur. Geen beschaving zonder dans. Als dans al geen uiting van de cultuur zelf is, dan fungeert dans als vorm van activisme.*] Echter, deze strijd die toen gevoerd werd, ging in de media voornamelijk over de kunstenaar en zijn kunstenaarschap. Die romantische gedachte galmt nog steeds na. De voortdurende strijd tussen de onafhankelijke kunstenaar en het systeem, het mecenaat, het grote publiek en nu ook nog de media. Het ging niet over de intrinsieke waarde van kunst noch over de economische waarde. Terwijl het daar wél over had moeten gaan.

*Come writers and critics
Who prophesize with your pen
And keep your eyes wide
The chance won't come again
And don't speak too soon
For the wheel's still in spin*

*And there's no tellin' who
That it's namin'
For the loser now
Will be later to win
For the times they are a-changin'*

De grote vraag die binnen Pivot Dance lab, dat ik bezocht, steeds gesteld werd, luidt: Wat is een kunstenaar en wat is het kunstenaarschap **anno nu**? Het is evident dat we in het licht van de radicale veranderingen om ons heen daaraan een nieuwe invulling willen geven. Maar vergeet niet dat het gaat om de invulling van dat kunstenaarschap door onze generatie. En bij het vormen van die inhoud is niet alleen de kunstenaar betrokken, want wij ontwikkelen samen die sector. Welke randvoorwaarden vinden wij belangrijk?

Ten eerste. Wat ten grondslag ligt aan het vak en werkveld dat je kiest, is talent. Talent gaat een leven lang mee. Laten we onszelf dus niet gek maken dat talent alleen de jonge mens is voorbehouden. Maar talent alleen is niet genoeg. Bezieling om dat talent te ontwikkelen en te ontplooiën is evenzo belangrijk. En die bezieling wordt in de huidige tijd nogal onder druk gezet. Een kunstenaar is een ondernemer geworden die zijn waar moet verkopen. Dat zij, en wij ook, wat commerciëler (mogen) denken is geen bezwaar, maar kunst en het kunstenaarschap drijven, in mijn ogen, wel bij een zekere mate van onafhankelijkheid. Daarbij is bezieling niet in een economische waarde uit te drukken en talent wel. Van kunstenaars, maar ook van mij als schrijver en laten we de creatief producenten niet vergeten, wordt verlangd dat we een goed bedrijf aanvoeren en dat kan alleen als we voldoen aan bepaalde criteria. Ook 'out of the box' is zo'n criterium. Een goed verhaal en een gedegen onderzoek volstaan niet. Nee, alles moet gekapitaliseerd en gepresenteerd worden. Je moet jezelf vermarkten of liever nog *branden*. Een logo, een website, een *sticky introduction*. Je moet een kring in het water veroorzaken, met een flauw zuchtje wind een storm ontketenen.

Terwijl dat talent eigenlijk een plek verdient om zich te ontwikkelen, te experimenteren, te falen. Om zich te verdiepen in het werk dat we (willen) maken en onder welke voorwaarden we dat willen doen. In Nederland zijn die plekken om te ontwikkelen drastisch gekrompen. Pivot Dance biedt ons die plek, in zekere zin.

Ten tweede. Dat is iets gekks. Taal. We blijven nog even bij *talent*. Om precies te zijn bij de Nederlandse woorden *talent* en *talentontwikkeling*. *Talent* is afgeleid van het Latijnse *talentum* – gewichtseenheid, en het Griekse *talanton* – weegschaal. (In de oudheid was het de hoogste geldeenheid). In deze woorden ligt dus al besloten waar het om gaat: verschillende waarden. En die waarden moeten naar de oppervlakte en tot bloei worden gebracht. Ik schreef al, 'talent gaat een leven lang mee'. Talent kun je niet leren, maar wel ontwikkelen zodat de waarde van dat talent stijgt. In het Nederlandse systeem was *talentontwikkeling* lange tijd een toverwoord. Daardoor is het uitgehold. Het is inhoudsloos geworden door het veelvuldige en vooral onjuiste gebruik ervan. Het ging niet langer om het tot bloei brengen en het opwaarderen van die waarden, maar tot het eindeloos scouten en hypen van jonge, ruwe diamanten. Slechts enkele van die **Jonge! Nieuwe!** en **Frisse!** diamanten werden uiteindelijk geslepen.

We kijken even verder naar dat gekke van taal. Of het leuke. Want in *talent* zit het meervoud van *taal* verborgen. In basis spreken we allemaal meerdere talen. Lichaamstaal bijvoorbeeld. Maar ook de taal die we met elkaar hebben afgesproken om een context te bieden aan de wereld om ons heen in woord en schrift. Die conventionele taal is ingebakken in onze systemen. Zonder, zo lijkt het, kunnen we niets. Natuurlijk is dit iets wat dans, wat beweging, en *taal* laat ik hier nadrukkelijk achterwege, weerlegt. Taal kent ook een performatieve kant. Woorden of combinaties van woorden die wanneer ze uitgesproken worden een nieuwe waarheid vormen. Misschien benadert deze vorm van taal de dans nog wel het meest. Performatieve taal gaat uit van hoe we ons verhouden tot de ander. We staan immers altijd in relatie tot die ander, maar goed, dat hoeft ik jullie niet te vertellen. Zo werkt het ook met het kunstenaarschap. De macht van taal ligt in het uitspreken ervan, het zichtbaar maken. Taal maakt legitiem. Precies dát is wat jullie choreografen en creatief producenten doen. Taal zichtbaar maken. Maar, omdat het zich onttrekt aan de conventionele taal, vormt het een probleem.

Kort door de bocht bezien: Dans is niet in conventionele taal te vangen en daarom niet legitiem. Maar natuurlijk kunnen die twee niet samenvallen!

Ik ga nog een stap verder. De Noorse schrijver Karl-Ove Knausgård schrijft in *Mijn Strijd 6: Vrouw* een uitgebreid essay over Hitler met daarin een analyse van Paul Celan's gedicht *Todesfuge*². Wat mij vooral trof in die bespreking, was hoe taal kan verbergen en zichtbaar maken en Knåusgard brengt dat uiteindelijk in verband met de werking van Hitler's propagandataal. Hoe taal mensen en dingen kan uitsluiten, ze van de aardbodem en onze gedachten laten verdwijnen. Uitwissen. De conventionele taal is dus voor de meeste mensen hun manier om de wereld te *zien* en te begrijpen. Het markante is, dat het uitwissen van taal ook een eigenschap is van dans. Performance theoretica Peggy Phelan schreef in *Unmarked: The Politics of Performance* (1993) "In writing it, I erase it". Zie hier de paradox van de dans. Een die mij fascineert. Maar die paradox vormt ook de sleutel van het probleem. Een schilderij, een boek, een beeldhouwwerk zijn allemaal dingen waarvan concrete sporen zichtbaar zijn. Ze zijn. De sporen van *dans* zijn verborgen in het lichaam. En in dat licht kunnen we dans ontkennen, non-legitiem maken. Het verbergt zichzelf. Wie dans, performance, choreografie maakt, zal altijd met die dualiteit te maken hebben.

Ten derde. Wie waant er zich dan wel meester van die vertaling van dans naar het conventionele woord? Critici, schrijvers, beleidsmakers, producenten, artistiek en zakelijk leiders, publiek, programmeurs, dramaturgen, educatiemedewerkers, programmamakers, coaches. Dat zijn toch best wat mensen bij elkaar die de dans iedere keer opnieuw zichtbaar maken. Maar het gaat niet over het zichtbaar maken alleen, het woorden geven aan, maar bovenal gaat het om het communiceren over dans. En al deze mensen samen (kunnen) zorgen voor een meerstemmig geluid. Die verantwoordelijkheid kwam binnen Pivot Dance bij jullie, choreografen en creatief producenten, te liggen. Maar is dat echt alleen jullie verantwoordelijkheid? Vooropgesteld dat het al een hele stap is om die verantwoordelijkheid te delen.

Er werd tijdens de Pivot Dance bijeenkomsten veel gesproken over openheid, de dialoog op gang houden en nieuwe relaties aangaan. Die dialoog is, in mijn ogen, niet eenzijdig, niet alleen de verantwoordelijkheid van de kunstenaar om die te starten, maar evenzo goed van al die anderen; de criticus, beleidsmedewerker, producent, programmeur, dramaturg, publiek, schrijver. Ik denk nu bijvoorbeeld terug aan het gesprek dat we hadden met een aantal programmeurs in Maastricht. Daarin ging het niet over een gelijkwaardige dialoog, maar over hoe jullie hun aandacht konden trekken om misschien wel één van die felbegeerde speelplekken te veroveren. *How to stand out from the crowd*. Dat is precies wat een dialoog ondermijnt. Daarom moeten we gezamenlijk communiceren in de openbaarheid. Als we willen dat dans niet langer als taal-loze kunst wordt afgedaan, dan moet ze zichtbaar zijn. Daar, waar iedereen kijkt en leest en beschouwt.

Dat betekent ook, dat niet alleen de invulling van het kunstenaarschap verandert, maar van al die bovengenoemden. '*Come writers and critics, Who prophesize with your pen*'. We moeten allemaal leren zwemmen. De criticus bijvoorbeeld moet deelnemer zijn van dat gesprek (de reden dat Maaike Schuurmans en ik werden uitgenodigd voor de Pivot Dance labs en die uitnodiging gretig aannamen). En dit, dit betoog, is mijn stap. Laten we samen die veranderingen benoemen, dragen en vormgeven. Samen. Gelijkwaardig. Dat heet dialoog.

*Come senators, congressmen
Please heed the call
Don't stand in the doorway
Don't block up the hall
For he that gets hurt
Will be he who has stalled
There's a battle outside ragin'*

---

² Origineel en Engelse vertaling: http://www.babelmatrix.org/works/de/Celan_Paul/Todesfuge/en/34318-Death_Fugue

*It'll soon shake your windows
And rattle your walls
For the times they are a-changin'*

Onze generatie is opgegroeid met flexibiliteit. We werken binnen fluïde structuren waar rollen inwisselbaar zijn. Die fluïditeit is naar mijn idee ons streven, maar deze nieuwe werkelijkheid botst met de oude. En werpt de vraag op: Waar ligt de grens van onze flexibiliteit, als mens en als werkende? En, wat de vraag van Pivot Dance zou moeten zijn: Welke structuren hebben wij, de nieuwe generatie, daarvoor nodig? Binnen de structuren die wij zoeken, willen we elkaar kunnen beschermen, elkaar kritisch kunnen bevragen. Met elkaar. Niet voor elkaar. Maar de systemen waarbinnen we werken veranderen, logischerwijs dat wel, nog niet voldoende mee. Zijn we bang om te morren aan die systemen, durven wij geen eiser te zijn?

Het ontwikkelen van een taal, in jullie geval een artistieke taal, vergt studie, onderzoek, experiment, falen, talent. Tijd, rijping en ervaring zijn naar mijn idee heel belangrijke factoren voor de kunst. Het beschrijven (taal!) en documenteren van zo'n proces wordt steeds belangrijker. Dat is niet gek, want daarmee maken we niet alleen legitiem, maar claimen we die legitimiteit ook. Dat we moeten nadenken over kwaliteit, urgentie, ons werk in een grotere context moeten plaatsen, dat we moeten verantwoorden waaraan dat – democratische – belastinggeld besteed wordt, is niet het probleem – in veel gevallen is het schrijven van een subsidieaanvraag of een pitch onderdeel van het werkproces geworden –. Het bestaan van een subsidieregeling is evenmin een probleem. Het is de logheid en manipuleerbaarheid van het systeem dat de vaart uit de zeilen van de kunst-makers (iedereen die bij een werk of productie betrokken is) neemt. Wie onvoldoende de conventionele taal beheerst, maakt minder kans. Wie zich niet voldoende heeft bewezen (meetlat), maakt een volgende keer minder kans op een bijdrage. En daarmee zijn we weer terug bij af, door het de verantwoordelijkheid van de kunstenaar zelf te maken. Gaat het dan domweg om een *code hack*? Nee. Want ook binnen de kaders van zo'n aanvraagprocedure zijn best wat mogelijkheden voor het oprekken van 'taal'. Het is eerder problematisch dat de rek uit het oprekken is. Nog problematischer is het dat kunst juist een voorstel doet voor de verandering van 'taal' en kijkkaders. De conventionele taal is daartoe nauwelijks uitgerust, waardoor het veel tijd kost om die taal voor dat nieuwe of andere te vinden. En tot slot de, soms betuttelende, thema's met prioriteit. Waardoor makers en organisaties hun eigen visie ombuigen naar een consensus. Ik herhaal nog een keer: Dat zij, en wij ook, wat commerciële (mogen) denken is geen bezwaar, maar kunst en het kunstenaarschap drijven wel bij een zekere mate van onafhankelijkheid. Willen we kunst maken *that ticks all the boxes*?

*Come mothers and fathers
Throughout the land
And don't criticize
What you can't understand
Your sons and your daughters
Are beyond your command
Your old road is rapidly agin'
Please get out of the new one
If you can't lend your hand
For the times they are a-changin'*

Laten we teruggaan naar Pivot Dance. Dit project gaat uit van die veranderende tijd. Op zoek naar nieuwe samenwerkingsvormen en definities, maar binnen de bestaande structuren. Terwijl ik denk dat we op zoek moeten naar die nieuwe structuren. Ondanks dat er heel veel benoemd en besproken werd, bleef er veel ook onzichtbaar, onbenoemd. Is dat een mankement? Nee, want het is een proces. Maar in dat proces moeten we wel goed begrijpen wat ieders rol is. Het zijn de moeders en vaders van Pivot Dance die ons een onbekende toekomst binnenleiden in het voor hen zo bekende veld. De docent die mij MS Dos wilde bijbrengen. Laten we daarom allemaal accepteren dat iedereen een blinde vlek heeft. Dus, ondanks dat deze vaders en moeders ons hun hand rijken, – die we ook hard

nodig hebben – hangt onze onafhankelijkheid niet van het Fonds Podiumkunsten alleen af. Laten we daarom niet alleen de hand die ons aangereikt wordt aannemen, maar laten we elkaar ook kritische vragen blijven stellen. Onze ouders leren ons zelfstandigheid, maar er komt altijd dat onvermijdelijke moment waarop we die zelfstandigheid ook echt gaan claimen en dus afstand doen van die laatste kinderlijke afhankelijkheid. En dat proces, niet het losweken van het kind van de ouder, maar het

vinden van die gelijkwaardige zelfstandigheid is wat Pivot Dance voor ons, de deelnemers, zou moeten betekenen.

Als we nadenken over een nieuwe invulling van het kunstenaarschap, dan zie ik dat voor me als een fluïde concept. De wijze waarop jullie een artistieke taal ontwikkelen, de wijze waarop wij überhaupt omgaan met talen, draagt die fluiditeit al in zich. De verandering is al in gang gezet, maar we kunnen nog niet alles benoemen. Laten we daarom ook beseffen wat er al wél is veranderd. Het werk dat gemaakt wordt, weerspiegelt onze flexibiliteit. Het verbindt zich niet langer aan één ruimte. De verbindingen die wij, schijnbaar, moeiteloos leggen tussen kijkkaders, verleden en heden. De grenzen die we opengooien om de wereld binnen te laten en de labels die we bevechten. Ons activisme beperkt zich niet tot één fysieke plek, tot één vorm, omdat we zelf niet gebonden zijn aan deze beperkingen. En dat hebben we te danken aan onze ouders. We werken vanuit een vloeibaar idee. Het vormt zich naar waar wij ons begeven, naar waar wij aanvoelen dat er een behoefte speelt die niet alleen onszelf aangaat, tussen de mazen van de regelgeving. Vorm en inhoud. Soms buigt de inhoud naar de vorm, soms de vorm naar de inhoud. Soms zijn we fysiek, soms virtueel, soms allebei.

Laten we vooral samen de verantwoordelijkheid dragen. Laten we benoemen wat ons allen bindt en waar onze visies uiteenlopen. Samen creëren we meerstemmigheid en daarmee zichtbaarheid. Literatuur is niet boek; literatuur is ook songtekst. En Bob Dylan won de Nobelprijs voor de literatuur.